

Oryginalna praca badawcza

ІРИНА КРИВОШЕЯ

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА
ТИЧИНИ

ORCID: 0000-0001-8691-5858

ІМПЕРСЬКЕ ПРАВЛІННЯ В ГЕТЬМАНЩИНІ: КАНЦЕЛЯРСЬКІ ПРАКТИКИ ЧАСІВ ПЕРШОЇ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕГІЇ НА ПРИКЛАДІ ФОРМУВАННЯ КОМПУТІВ НЕУРЯДОВОЇ СТАРШИНИ (20-І РОКИ ХVІІІ СТ.)

Ключові слова: реєстр, компут, Генеральна Військова канцелярія, Перша Малоросійська колегія, Гетьманщина

Key words: register, comput, General Military chancellery, First Little Russian Collegium, Hetmanate

Утворення Першої Малоросійської колегії стало виразним символом реалізації імперських планів Московії щодо Гетьманщини. Малоросійська колегія повинна була не просто впорядкувати різні сторони життя козацької автономії, а й привести їх у відповідність до російських імперських практик. Не в останню чергу це стосувалося канцелярських практик, до яких українська козацька адміністрація особливих вимог не висувала. Потреби імперії, що вже тривалий час вела війни і не збиралася їх припиняти після перемоги у Північній війні, вимагали нового людського ресурсу. Необхідно було налагодити збір даних про українських вояків та організувати безперервну їх мобілізацію на театри воєнних дій. Незважаючи на річне існування, в травні 1723 р. Перша Малоросійська колегія (*далі* – МК) все ще наполегливо вимагала від Генеральної Військової канцелярії

(далі – ГВК) і полкових канцелярій подання уточнених козацьких і старшинських реєстрів з метою з'ясування загальної чисельності козацтва та удосконалення цивільної й військової служби¹. На той час виникла гостра необхідність у вояках для Низових походів і російські чиновники намагалися з'ясувати сутність і функції різних груп неурядової старшини. Особливо їх цікавило питання чому еліта, бунчукове товариство Гетьманщини, уникає військових походів. Від чергового походу, наказ про який з'явився в 1724 р., неурядова старшина знову спробувала ухилитися. Однак більшості товаришів це не вдалося, так як поступово запрацювала імперська бюрократична машина.

Масив компутів бунчукового товариства та списки значкового товариства 20-х років XVIII ст. стали важливим джерелом вивчення питання про канцелярські практики Першої Малоросійської Колегії, її взаємодії з Генеральною Військовою канцелярією та полковими канцеляріями. Мета статті охарактеризувати списки неурядової старшини 20-х років XVIII ст. як важливе джерело становлення канцелярських практик Гетьманщини під тиском Російської імперії.

Дослідження персонального складу неурядової старшини започаткував Лев Окіншевич, який запровадив до наукового обігу чимало списків товариства, в тому числі й з досліджуваного проміжку². Велику увагу різноманітним реєстрам приділяла Валентина Панашенко. Дослідниця опублікувала багато списків, серед яких один компут бунчукового товариства 1729 року³.

Впродовж 20-х років XVIII ст., під тиском МК поступово налагодилися імперські практики, усталився персональний склад неурядової старшини та контроль за ним і його службою з боку органів центральної влади. Бунчукове товариство стало вагомим чинником функціонування кожного полку та центральних установ і при цьому не підлягало владі полковника. Такий стан речей визначався давньою традицією адміністративного й судового підпорядкування гетьманських протекціантів лише гетьману та ГВК, а бунчукові були привілейованою категорією протекціантів. Значкове товариство, підпорядковуючись полковнику, також значно краще контролювалося МК завдяки новим канцелярським практикам. Тобто, у 20-х роках XVIII ст. неурядова старшина була невід'ємною складовою козацької старшини Гетьманщини і складалася з двох чинів, вищим з яких було бунчукове товариство, а нижчим – значкове. Чисельність бунчукових товаришів разом в усіх полках у 20-х роках XVIII ст. коливалася в межах 110-140 осіб. Чисельність товариства відома з компутів бунчукових, що уклалися Генеральною

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі – ЦДІАК України), Ф. 51, Оп. 3. Спр. 1105, Арк. 2-6; *Універсали Павла Полуботка: (1722-1723)*, [упор.] В. Ринсевич; [ред. кол.] П. Сохань та ін., Київ 2008.

² Л. Окіншевич, *Значне військово товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст.*, Мюнхен 1948.

³ В. Панашенко, *Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині*, [в:] «*Істину встановлює історія*»: зб. на пошану Ф.П. Шевченка, В. Смолій (под ред.), Київ 2004, с. 291-347.

військовою канцелярією на основі інформації, поданої полковниками. Списки значкових укладалися в полкових канцеляріях і надавалися на запит ГВК та МК⁴.

Компути неурядової старшини укладалися з метою контролю за виконанням основної її функції – військової. Разом з тим, вписування товариша до компуту слугувало юридичним визнанням його статусу. Перші реєстри бунчукових були складені ГВК в 1723 р. на основі гетьманського списку 1722 р. Уточнення списків пов'язане з підготовкою до Гілянського походу, в який в 1725 р., згідно з наказом Петра I, мав виступити корпус чисельністю близько 2000 осіб⁵. Бунчукове товариство початково у це число не входило. Однак невдовзі Петро I вже вимагав відправити бунчукових в цей похід в повному складі.

Готуючи в 1724 р. списки бунчукових товаришів до Гілянського походу, ГВК за відправні взяла реєстри товариства 1722 і 1723 р., мотивуючи рішення тим, що, крім цих компутів, більше ніяких у канцелярії немає⁶. Це дуже виразний факт для аргументації часу появи самого інституту бунчукових та їх компутів. Чому в 1724 р. у ГВК немає жодного компуту бунчукового товариства ранішого 1722 р., якщо припустити, що ця інституція сформувалася ще за часів гетьмана Івана Мазепи? Навіть якщо зважити на втрати канцелярії в пожежі 1708 р. в Батурині, то де компути часів гетьмана Івана Скоропадського? Це підтверджує появу інституту бунчукового товариства саме в часи І. Скоропадського. Безлад у ГВК і повільне виконання канцелярської роботи не сприяли укладенню списків. Тому компути бунчукових товаришів Гетьманщини так і не було укладено до появи нагальної їх потреби, що з'явилася лише через тиск імперської бюрократичної машини. Ймовірно, існували неповні списки товариства окремих полків, що управлялися відповідальнішими урядниками.

Бачимо, що такий загальний реєстр бунчукового товариства був укладений лише тоді, коли у гетьмана І. Скоропадського виникла потреба в 1721 р. розкласти 10 тисяч рублів на відновлення Успенського собору Києво-Печерської лаври після пожежі 1718 р. Тому реєстр 1722 р. виявився першим, якщо не рахувати присяжні списки 1718 р. Дуже виразною є його назва: «Компут Войскового товариства которое всегда под бунчуком службу отправовати должны и до жадного суду кроме Войскового Енерального не надлежат...»⁷. Першим йде традиційне звання «військове товариство», далі уточнення про службу під бунчуком, а отже було військове товариство, що служило під іншим знаком або в традиційному званні без прив'язки до знаку. Список І. Скоропадського містився на чотирьох листках, мав особистий підпис гетьмана й був ретельно описаний канцеляристом

⁴ І.І. Кривошея, *Неурядова старшина Української козацької держави (XVII-XVIII ст.)*, т. 1, Київ 2016, с. 127.

⁵ Там само.

⁶ ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 298, Арк. 439.

⁷ Там само, Арк. 84.

Матвієм Себастьяновичем у 1724 р. (всі підтерті місця, нові вписані імена)⁸. Однак реєстр недатований. Його особливості, зокрема, грошова квота, вказана щодо більшості товариства, дозволяє датувати його проміжком між 06.1721 та 07.1722 (дата смерті гетьмана). Перша дата визначається повторним указом Петра I від 20.05.1721 щодо збору 10 тис. рублів на відновлення собору зі старшини згідно з квотами, встановленими гетьманом⁹. За першим указом зібрана сума мала бути значно більшою. Вона передбачалася проектом, складеним у листопаді 1720 р. Великий кошторис, що не покривався бюджетними коштами, змусив прийняти рішення про збір грошей із старшини. Вірогідно, реєстр було укладено в кінці 1721 – на початку 1722 р. За царським указом, гетьман мав зібрати гроші «по пропорції» згідно з майновим станом старшини. Перші значні внески від старшини почали надходити лише в кінці 1723 року¹⁰. Враховуючи повільність канцелярської бюрократичної машини, варто датувати гетьманський список 1722 р.

Генеральна військова канцелярія провела ретельну роботу з укладення компюта бунчукового товариства, яке служило в 1724 р. Для цього в канцелярії зіставили існуючі списки й уклали новий, враховуючи надіслані полковими канцеляріями. Такі списки ГВК за наказом МК намагалася зібрати з полків ще з квітня 1723 р., коли й розпочалася основна діяльність з упорядкування управління Гетьманщиною. Швидко ця справа не просувалася. Малоросійська колегія направила до ГВК кілька промеморій від 29.04., 3.05., 10.05. та 5.06.1723 з вимогою скласти списки бунчукових, значкових товаришів та козаків у полках і надіслати в колегію. ГВК 12.06.1723 відповіла, що надсилає в Колегію реєстр товариства бунчукового, належного до знаку гетьманського, але списків значкових і козацьких доведеться зачекати, так як в полки направлені ревізори¹¹. У серпні ревізію все ще не було завершено. Та й зі списками бунчукових все було непросто. У липні 1723 р. ніжинський полковник Петро Толстой, відповідаючи на лист ГВК від 19.06.1723 про представлення списку бунчукових, вказував, що вже надслав списки з походу, але тепер має уточнити їх станом на липень 1723 року¹². Російські чиновники вимагали від ГВК уточнити відомі списки бунчукових товаришів (1722, 1723 і 1724 рр.) та пояснити відмінності між ними. Загалом, все свідчить як про повільність бюрократичної машини, а подекуди й відкрите ігнорування наказів, так і про об'єктивну причину затримки – постійну плінність особового складу бунчукового і значкового товариства.

⁸ Там само, Арк. 566.

⁹ *Універсали Павла Полуботка...*, с. 250-251; О.В. Сіткарьова, *Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII-XX ст.*, т. 4, ч. 2: *Ансамбль Києво-Печерської лаври за доби гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола: історичний, архітектурний та мистецький контекст*, Київ 2006, с. 122-123.

¹⁰ О.В. Сіткарьова, *Формування архітектурного ансамблю...*, с. 123.

¹¹ ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 1105, Арк. 2-7.

¹² Там само, Спр. 883, Арк. 1.

Незважаючи на труднощі, ГВК до кінця 1724 р. уклала власний список, додавши туди осіб, що мали маєтки, так званих гетьманських протекціоністів. Згідно з цим реєстром ГВК викликала на огляд перед походом усіх бунчукових товаришів. Та в списках бунчукових, які мали вийти в похід і з'явилися «на смотр» в лютому 1725 р., було лише 60 товаришів із 121 особи із загального списку ГВК 1724 р. Додалося на той момент ще 5 «новоуписних» товаришів, які висловили бажання служити під бунчуком і мали для цього відповідні статус та можливості¹³.

Скільки ж врешті бунчукових товаришів виступило в Гілянський похід? Навіть маючи два списки ГВК, створені в підготовці до походу, доволі складно визначити реальне число товариства в поході. Відомо, що 9 травня 1725 р. полки в похід все ще не виступили, хоча згідно з указом військо мало прибути до фортеці Святого Хреста в березні 1725 р.¹⁴, а в кінці травня деякі товариші вже наздоганяли військо. Впродовж червня 1725 р. посланці ГВК вишукували товаришів, які з різних причин не пішли в похід, і відправляли їх навздогін головним силам.

Повертаючись до проблем під час підготовки походу, варто звернути увагу на рішення Малоросійської колегії (від 25.04.1725) не висилати в похід Григорія Милорадовича, Андрія Кондзеровського, Олександра Грека та Антона Афендика¹⁵. Своє рішення про відправлення у похід вказаних товаришів ГВК мотивувала тим, що вони були під гетьманською протекцією, дехто по наданню І. Скоропадського володів військовими селами, отже, повинні служити. Малоросійська колегія, зіставивши остаточні списки з гетьманським (1722) і старшинським (1723) і «не знайшовши» вказаних осіб серед бунчукових (хоча в деяких вони вписані), звільнила їх від походу. Звільнено від походу 9.05.1725 Тризничу Миколу, якого призначено вибельським сотником в 1724 р., а також Григорія Іваненка, який був у поході 1722 р. і «буде призначений полковником»¹⁶. Рішення Малоросійської Колегії за деякими донесеннями невідоме. Зокрема 70-літній Петро Уманець повідомив донесенням про свою хворобу, в похід не виступив і помер вдома в листопаді 1726 року¹⁷. У квітні 1725 р. Солонина Кирило повідомив, що був у Низовому поході в 1722 р., розорився і тепер вийти у похід не може¹⁸. Утім пізніше бачимо його в Сулаку з корпусом бунчукових.

Отже, прослідковується формальний підхід МК до вирішення питання про належність особи до бунчукового товариства, адже основним критерієм вважалася її фіксація у компуті бунчукового товариства. ГВК при вирішенні подібних справ керувалася додатковими критеріями: «против прежнего обыкновения»,

¹³ І.І. Кривошея, *Неурядова старшина Української...*, с. 127.

¹⁴ ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 298, Арк. 317, 603.

¹⁵ Там само, Арк. 519-520.

¹⁶ Там само, Арк. 607.

¹⁷ Там само, Спр. 2134, Арк. 2.

¹⁸ Там само, Спр. 298, Арк. 574.

володіння військовими мастностями, перебування під гетьманською протекцією й обороною. Але й тут запис у компуті був основним. Гетьманським протекціоністам вдалося довести, що вони ніколи не служили бунчуковими товаришами, й навіть вибороти відставку від походу¹⁹. Та надалі всі вони все ж стали бунчуковими й фігурують в списках кінця 20-х – середини 30-х років. Починаючи саме з цього періоду, старшина мала для себе вирішити остаточно, чи ризикуватиме вона своїм привілейованим статусом, уникаючи запису в компут і військової служби, чи прийме нові умови. Відповідь очевидна, судячи з наявності протекціоністів у наступних реєстрах.

Скільки, врешті, товариства виступило в Гілян? Наскільки ефективним був вплив МК на українську традицію? Всі згадані в донесеннях чи рішеннях ГВК і МК бунчукові товариші прибули на «смотр» 18.02.1725 й були внесені в число 65 товаришів, готових до походу. У списку ГВК (1724 р.) числився 121 бунчуковий товариш, а указ Петра I наголошував на відправці в похід усіх представників верхівки неурядової старшини. Видається, що хоча в лютому 1725 р. бунчукове товариство проігнорувало наказ, але в похід все-таки виступило. Значною мірою справу прояснює щоденник Якова Марковича²⁰. У ньому впродовж Гілянського (Сулацького) походу (1725-1727 рр.) згадано імена 101 бунчукового товариша. Причому частини з них не було в списку Правителів 1724 року²¹.

Треба визнати, що зусилля російських чиновників не були марними і з 1723 р. діловодство Гетьманщини значно покращилося. ГВК ретельно зберігала і копіювала компуті бунчукового товариства та полкові компуті козаків, що включали значкове товариство. У 1729 р. в ГВК було зроблено звід компутів бунчукових товаришів за 1729 р. і попередні роки²². У справі міститься 11 недатованих чорнових і чистових компутів, лише один з яких опублікувала свого часу Валентина Панащенко²³. На титульній сторінці та на початковій першого з реєстрів є дата 20 березня 1729 р., причому в компуті вона дописана пізніше. Проаналізувавши персональний склад товариства в полках та зіставивши реєстри між собою та відомими раніше, можемо стверджувати, що з 11 компутів 8 були попередниками компуту, датованого 20 березня 1729 р., а два списки в справі були пізнішими. Можливо, що останній був складений вже 1730 року²⁴.

¹⁹ Там само, Спр. 1594; там само, Спр. 1787.

²⁰ Я.А. Маркович, *Дневник генерального подскарбья Якова Марковича: (1717-1767 гг.)*, т. 1: (1717-1725 гг.), [под ред.] А.М.К. Лазаревского, Київ 1893, 349 с.; те саме, *Дневник генерального подскарбья Якова Марковича: (1717-1767 гг.)*, т. 2: (1726-1729 гг.), [под ред.] А.М.К. Лазаревского, Київ 1895, 342 с.

²¹ І.І. Кривошея, *Неурядова старшина Української...*, с. 445-448.

²² ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 3204.

²³ В. Панащенко, *Бунчукові, військові і значкові товариші...*, с. 320-324.

²⁴ І.І. Кривошея, *Неурядова старшина Української...*, с. 129.

Основна проблема полягає у відсутності дат, тому хронологію реєстрів визначено за відомими датами життя й служби окремих товаришів та деякими подіями. У зведених реєстрах бунчукового товариства ГВК в 1729 р., міститься й вже згаданий гетьманський список для збору коштів на відновлення Успенського собору Києво-Печерської лаври. Відмінність між двома копіями цього списку стосується Стародубського полку, та й то лише в сумах. Видається, що внаслідок помилки переписувача цифри змістилися на одну особу. Відхилення незначне, але варто більше довіряти попередній копії зі справи про підготовку Гілянського походу, зробленій кількома роками раніше.

Цікавим є блок компутів, складених в 1725 р. на основі реєстру 1723 р. (проте ні один із ним повністю не збігається). Вартий уваги реєстр, укладений в період з лютого до червня 1723 р., перехідний за персональним складом між гетьманським (1722) і старшинським (09.1723) реєстрами. Два чорнові компути початку 1725 р. поєднували товариство з кількох компутів, включаючи померлих і призначених на уряди. Ці списки радше характеризують стан діловодства в ГВК, ніж сприяють встановленню кількості й персонального складу бунчукового товариства в конкретний рік. Один із наступних компутів точно повторює список Правителів ГВК 1724 р. і містить правку кінця 1726 р. чи початку 1727 р. Найціннішим із реєстрів 1725 р. є той, що містить наказ, згідно з яким усім товаришам, внесеним у список (окрім померлих і канцеляристів), належало відправити наказ виступити в похід. Це один із найповніших варіантів списку, складений перед відправкою до Гілянського походу (до нього вписано 156 осіб, включаючи померлих і призначених на уряди)²⁵.

Окрему групу складають чотири реєстри 1729 року²⁶. Вони дещо різняться між собою як за чисельністю, так і за персональним складом. З 4-х компутів 1729 р. три перших містили старі частини списків, що включали давно померлих товаришів. Саме тому реєстр, опублікований В. Панащенко значно чисельніший, ніж інші (162 товариші)²⁷. Та й наступний список мав перехідний характер, так як був чорновим і містив дані про вік, службу одночасно батька й сина, мав багато викреслених товаришів, які зайняли уряди (146 товаришів). Отже, послідовно чотири списки 1729 р. мали відповідно чисельність 121, 162, 146 і 109 товаришів в останньому реєстрі²⁸. Хронологічно останній з реєстрів, 1729 р. (109 осіб), демонструє оновлений і омолоджений склад товариства під бунчуком, що залишається відносно сталим протягом наступного десятиліття. Наступний реєстр загальною чисельністю 134 особи датується приблизно кінцем 1730 або 1731 року²⁹. Аналіз його персонального складу доводить, що

²⁵ ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 3204, Арк. 5-7зв.

²⁶ Там само, Арк. 8-13, 40-45.

²⁷ В. Панащенко, *Бунчукові, військові і значкові товариші...*, с. 320-324.

²⁸ ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 3204.

²⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Dział mikrofilmów, Rps. PAN Kr.269, mf. 21317.67 k.

попередній список 1729 р. був неповним, і тут знову бачимо людей, які фігурували в 20-х роках.

Інша частина неурядової старшини – значкове товариство – також пройшла крізь зміни у практиках діловодства. Значковим товариш ставав у період гетьманування І. Скоропадського за умови вписування його до числа значкового товариства в полковий чи окремих компут. Цьому передувало універсальне повеління полковника з відповідним наказом. З цього проміжку часу маємо деякі збережені полкові компути з окремими списками значкового товариства та універсали полковників. Відома збірка компутів Миргородського полку різних років (1711-1723) у походах, що містять списки значкового товариства³⁰. Найповніші списки значкового товариства фіксуються в 1718 р. Укладені вони були, знову таки, на вимогу російської бюрократичної машини, адже старшина повинна була присягнути на вірність молодшому сину Петра I, царевичу Петру Петровичу. Українська канцелярська традиція все ще не прагне створювати щорічні списки, а ще гірше здатна забезпечувати їх збереження. Адже нерегулярні списки полків укладалися ще з XVII ст., про що є нечисленні згадки в документах.

Варто наголосити, що вписування значкових товаришів у сотнях у присягах, ревізіях чи полкових компутах не означало їх підпорядкування сотникам. Так само, як належність бунчукових товаришів до певного полку не означала їх підлеглості полковникам. В обох випадках в документах таким чином вказувалася територія проживання і місце розташування основних володінь товариша.

Остаточне оформлення значкового товариства відбулося на початку 20-х років, особливо активно в 1723 р. Малоросійська колегія, впорядковуючи оподаткування та військову службу в Гетьманщині, намагалася розібратися з правами та обов'язками значкових товаришів, які податків якраз не платили. У квітні 1723 р. Малоросійська колегія надіслала промеморію до Генеральної військової канцелярії з вимогою надіслати списки бунчукових, значкових товаришів та всіх козаків, необхідні для забезпечення виконання указу імператора про готовність до військового походу³¹. Протягом травня Малоросійська колегія змушена була направити ще кілька подібних промеморій³². Самі формулювання у наказах та відповідях засвідчують відсутність компутів значкового товариства всіх полків у Генеральній військовій канцелярії. Можливо, полковники мали застарілі списки значкових, що вимагали уточнення. Ймовірно також, що окремі компути значкового товариства до указу 1723 р. не існували взагалі, так як була традиція вписувати значкових у похідні полкові компути на їх початку після урядників, як це було в Миргородському полку в 1711 та 1713 рр. Хоча також не завжди, адже в компутах Полтавського полку 1718 і 1721 р. список значкового товариства

³⁰ ЦДІАК України, Ф. 102, Оп. 2, Спр. 101, Арк. 2-3, 14-15.

³¹ Там само, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 1105, Арк. 3.

³² *Універсали Павла Полуботка...*, с. 429-430; ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 1105, Арк. 6.

відсутній³³. Тобто в 1723 р. після ревізії були складені окремі компути значкового товариства всіх полків Гетьманщини, більшість яких до нашого часу не дійшла. Збереглися ревізії 1723 р. Миргородського і Полтавського полків, відомий список значкових Стародубського полку 1723 р. В ревізії Миргородського полку в кількох сотнях вписано знатне товариство полкове³⁴. Тобто, списки значкових із полкових компутів/ревізій вже вилучено. Натомість з'являються окремі списки значкових товаришів. Відомий послужний список значкового товариства Чернігівського полку 1725 року³⁵.

Є звітка про те, що укладення реєстрів значкових товаришів у деяких полках затяглося з 1723 до 1725 р. У січні 1725 р. в МК вже були надіслані реєстри значкових з усіх полків, крім Полтавського і Ніжинського. Ніжинський полковник відповів на запит МК, що перш ніж відправити в Гілянський похід значкових, необхідно зібрати в сотнях реєстри новопризначених, щоб не довелося за списки платити штраф. Полковник також попереджував, що висилання в похід значкових товаришів замість рядових козаків може призвести до затримки складання іменних списків значкового товариства полку³⁶. Отже, списки на той момент все ще не укладені.

У Гілянський похід в 1725 р. з усіх полків мало виступити всього 147 значкових товаришів, що доповнювали козацьку команду до необхідних 2 тисяч. Причому початково відправляти значкових у цей похід не планувалося, так як в указі Петра I про них мова взагалі не йшла. Та 2.12.1724 р. ГВК направила у Малоросійську колегію промеморію по донесенню наказного стародубського полковника Івана Борозни. Він просив резолюції на випадок, якщо не зможе в полку набрати необхідної для походу кількості рядових добрих козаків, чи може доповнити їх число значковими, які «живуть достатньо» і «віддавна не бували на службах»³⁷. Звісно, дозвіл отримав не лише цей полковник, хоча скористалися в полках новим указом МК від 15.12.1724 р. по-різному. Із 147 значкових, які доповнили 2-тисячну команду, по полках квота виглядає таким чином: Стародубський – 47,

³³ Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII-XVIII ст.), т. 1: *Компути та ревізії Полтавського полку: Компут 1649 р. Компут 1718 р.*, [упор.] В.О. Мокляк, [ред. кол.] Ю.В. Волошин, В.Д. Годзенко, А.М. Киридон, Полтава 2007; *Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII-XVIII ст.)*, т. 2: *Компути та ревізії Полтавського полку: Компут 1721 р.*, [упор., вступ. Стаття] В.О. Мокляка, [ред. кол.] Ю. Волошин та ін., Полтава 2010.

³⁴ Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII-XVIII ст.), т. 3: *Компути та ревізії Полтавського полку: Ревізія 1723 р. Ревізія 1726 р.*, [упор.] В.О. Мокляк, Полтава 2012; Г.К. Швидько, *Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р.*, Дніпропетровськ 2004, с. 18.

³⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Ф. I, Спр. 56306, Арк. 122-143.

³⁶ ЦДІАК України, Ф. 53, Оп. 2, Спр. 298, Арк. 114зв-115.

³⁷ Там само, Арк. 62.

Ніжинський – 26, Чернігівський – 25, Прилуцький – 13, Переяславський – 10, Лубенський – 8, Гадяцький – 7, Полтавський – 6, Київський – 5, з Миргородського ні одного³⁸. Така різна кількість значкових, відправлених у похід з полків, засвідчувала, насамперед, різне загальне їх число в кожному з полків.

До середини 20-х років XVIII ст. чисельність значкового товариства була відносно сталою (близько 320 осіб), а в наступні роки його кількість у полках різко зросла. Персональний склад значкових в усіх полках фіксується присягою 1732 р., що була сформована за стандартом щорічних ревізій. У 1732 р. фіксується найвища чисельність значкового товариства за всю історію його існування. У зведених таблицях присяги 1732 р. кількість значкових суттєво різниться – від 717 до 737, а сума чисел, проставлених писарями в полках, складає 724³⁹. Підрахунок показує 730 значкових товаришів, при цьому в кількох полках число не збігається з указаним у документі. Загалом за чотирнадцять років, з 1718 до 1732 рр., чисельність значкового товариства зросла вдвічі й у 1732 р. становила близько 950 чоловіків⁴⁰.

Фактично, впродовж 20-х років XVIII ст., через тиск російських бюрократичних практик на українську канцелярську традицію, постало більш впорядковане діловодство в полкових та генеральній канцеляріях. Це прямо стосувалося організації служби неурядової старшини. Усталення діловодства і його уподібнення імперській традиції продовжилося в 30-х роках XVIII ст., коли було законодавчо встановлено визначене число значкового товариства (420), а всі бунчукові товариші змушені були отримати патенти на службу. Звісно, українська козацька старшина чинила пасивний спротив таким новаціям, що були чужими козацькій традиції. Однак, цінуючи власний високий соціальний статус, неурядова старшина Гетьманщини врешті була змушена підкоритися вимогам імперської бюрократичної машини.

Bibliography

Archival materials

Instytut rękopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho, F. I, Spr. 56306, Ark. 122-143

Rosiiskiy derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv, F. 248, Spr. 8250

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy): F. 51, Op. 3, Spr. 298; Spr. 883; Spr. 1105; Spr. 1594; Spr. 1787; Spr. 2134; Spr. 3204; F. 53, Op. 2, Spr. 298; F. 102, Op. 2, Spr. 101

Biblioteka Narodowa w Warszawie. Dział mikrofilmów, Rps. PAN Kr.269, mf. 21317.67 k

³⁸ Там само, Арк. 585.

³⁹ Російський державний архів давніх актів, Ф. 248, Спр. 8250, Арк. 881.

⁴⁰ І.І. Кривошея, *Неурядова старшина Української...*, с. 188.

Publishes sources

- Dzherela z istorii Poltavskoho polku (seredyna XVII-XVIII st.)*, vol. 1: *Komputy ta revizii Poltavskoho polku: Komput 1649 r. Komput 1718 r.*, [eds] V.O. Mokliak and Yu.V. Voloshyn, V.D. Hodzenko, A.M. Kyrydon, Poltava 2007
- Dzherela z istorii Poltavskoho polku (seredyna XVII-XVIII st.)*, vol. 2: *Komputy ta revizii Poltavskoho polku: Komput 1721 r.*, [eds] V.O. Mokliak and Yu. Voloshyn, Poltava 2010
- Dzherela z istorii Poltavskoho polku (seredyna XVII-XVIII st.)*, vol. 3: *Komputy ta revizii Poltavskoho polku: Reviziia 1723 r. Reviziia 1726 r.*, [ed.] V.O. Mokliak, Poltava 2012
- Markovych Ya.A., *Dnevnyk heneralnoho podskarbyia Yakova Markovycha: (1717-1767 hh.)*, vol. 1 (1717-1725 hh.), [ed.] A.M.K. Lazarevski, Kyiv 1893
- Markovych Ya.A., *Dnevnyk heneralnoho podskarbyia Yakova Markovycha: (1717-1767 hh.)*, vol. 2 (1726-1729 hh.), [ed.] A.M.K. Lazarevski, Kyiv 1895
- Universaly Pavla Polubotka: (1722-1723)*, [eds]. V. Rynsevych and P. Sokhan et al., Kyiv 2008

Literature

- Kryvosheia I.I., *Neuriadova starshyna Ukrainskoi kozatskoi derzhavy (XVII-XVIII st.)*, т. 1, Kyiv 2016
- Okinshevych L., *Znachne viiskove tovarystvo v Ukraini-Hetmanshchyni XVII-XVIII st.*, München 1948
- Panashenko V., *Bunchukovi, viiskovi i znachkovi tovaryshi v Hetmanshchyni*, [in:] V. Smolij (ed.), „Istynu vstanovliuie istoriia”. zb. na poshanu F.P. Shevchenka, vol. 2, Kyiv 2004
- Sitkarova O.V., *Formuvannia arkhitekturnoho ansambliu Kyievo-Pecherskoi lavry XVII-KhKh st.*, vol. 4, Kyiv 2006
- Shvydko H.K., *Komput i reviziia Myrhorodskoho polku 1723 r.*, Dnipropetrovsk 2004

Summary

Imperial Rule in the Hetmanship: Clerical Practices in the Times of the First Little Russian College (1720s) by the Example of Proclamation of Computes of Non-Governmental Chief

This article explores how in the 1720s, the First Little Russian Collegium sought to organize various aspects of Cossack autonomy and align them with Russian imperial practices. This primarily involved bureaucratic practices, which the Ukrainian Cossack administration had not previously subjected to specific requirements. The empire faced demands, especially as it was engaged in prolonged wars, necessitating a new human resource pool. It was essential to gather information about Ukrainian soldiers and organize their continuous mobilization for theaters of war. The First Little Russian Collegium

persistently insisted that the General Military Chancellery and regimental chancelleries submit refined Cossack and officer registers to ascertain the overall Cossack population and enhance their civil and military service. The publication investigates the processes of standardizing the creation of registers for non-governmental officers during the 1720s. It identifies the stabilization of the numerical composition of the hetman's and officer's community and the oversight by the regimental and General Chancelleries, as well as the First Little Russian Collegium.